

El procés de desistiment de les persones em- presonades. Obstacles i suports

Autors:³ Josep Cid i Joel Martí

Introducció

La voluntat d'aconseguir els millors resultats en les polítiques de reinserció és compartida tant per les persones que lideren les institucions de rehabilitació com pels equips que fan recerca en aquesta matèria. Aquest treball pretén contribuir-hi analitzant el procés de transició entre la presó i la vida en llibertat. Enfront els enfocaments que consideren que la predisposició inicial –antecedents personals, familiars i d'entorn– és el principal factor que explica la continuïtat o el cessament de l'activitat delictiva d'una persona, la recerca que aquí es presenta parteix de la premissa que, en el decurs de la vida adulta, existeixen nous esdeveniments que expliquen la trajectòria futura. En aquest sentit, es presta especial atenció als mecanismes de transició entre la presó i la vida en llibertat i, particularment, al paper que aquests juguen en els processos de desistiment del delictes.

El marc teòric de la recerca discuteix quatre enfocaments que permeten abordar el procés de desistiment des de diferents plans:

- (a) El moviment *What Works*, que assenyala el paper que els programes o intervencions formatives tenen en l'aprenentatge de comportaments no delictius.
- (b) La incidència que té l'establiment de nous *vincles socials* (familiars, laborals, comunitaris) en l'adquisició i manteniment de rols convencionals allunyats de l'activitat delictiva (Laub i Sampson, 2003).

³ A més dels autors, han format part de l'equip les tècniques de recerca Aina Ibàñez (coordinació del treball de camp, realització d'entrevistes, transcripció de material i suport a l'anàlisi) i Anna Meléndez (transcripció de material, suport al treball de camp i a l'anàlisi), així com també l'estudiant de Criminologia de la UAB Ferran Restrepo, que ha col·laborat en tasques del treball de camp, preparació de materials i suport a l'anàlisi.

El proceso de desistimiento de las personas encarceladas. Obstáculos y apoyos

Autores:³ Josep Cid y Joel Martí

Introducción

La voluntad de conseguir mejores resultados en las políticas de reinserción es compartida tanto por las personas que lideran las instituciones de rehabilitación como por los equipos que investigan en esta materia. Este trabajo pretende contribuir a esta voluntad analizando el proceso de transición entre la cárcel y la vida en libertad. Frente a los enfoques que consideran que la predisposición inicial –antecedentes personales, familiares y de entorno– es el principal factor que explica la continuidad o el cese de la actividad delictiva de una persona, la investigación que aquí se presenta parte de la premissa que, en el transcurso de la vida adulta, existen nuevos acontecimientos que explican la trayectoria futura. En consecuencia, se presta especial atención a los mecanismos de transición entre la prisión y la vida en libertad y, particularmente, al papel que estos juegan en los procesos de desistimiento del delito.

El marco teórico de la investigación discute cuatro enfoques que permiten abordar el proceso de desistimiento desde diferentes planos:

- (a) El movimiento *What Works*, que señala el papel que los programas o intervenciones formativas tienen en el aprendizaje de comportamientos no delictivos.
- (b) La incidencia que tiene el establecimiento de nuevos *vínculos sociales* (familiares, laborales, comunitarios) en la adquisición y mantenimiento de roles convencionales alejados de la actividad delictiva.

³ Además de los autores, han formado parte del equipo las técnicas de investigación Aina Ibàñez (coordinación del trabajo de campo, realización de entrevistas, transcripción de material y apoyo al análisis) y Anna Meléndez (transcripción de material, apoyo al trabajo de campo y al análisis), así como también el estudiante de Criminología de la UAB Ferran Restrepo, que ha colaborado en tareas de trabajo de campo, preparación de materiales y apoyo al análisis.

(c) Els *suports socials* als quals la persona té accés a la sortida i que li permeten cobrir les necessitats de manera legítima (Cullen i Wright, 1997).

(d) Les *narratives* que la persona manté al final de la condemna, a partir de les quals s'identifica amb rols vinculats a l'activitat delictiva o a activitats convencionals (dimensió d'identitat) i se sent amb capacitat d'agència per superar els obstacles que puguin dificultar l'assoliment de projectes vitals allunyats de la delinqüència (dimensió d'autoeficàcia) (Maruna, 2001).

Objectius

El plantejament teòric parteix del fet que el desistiment requereix d'una decisió de la persona relativa a abandonar l'activitat delictiva (narrativa de canvi). La recerca vol identificar aquestes narratives i conèixer com determinats factors externs contribueixen a la seva construcció. Aquests factors externs comprenen:

(a) El que anomenem factors transicionals, relacionats tant amb la intervenció penitenciària com amb els suports i vincles socials externs.

(b) El condicionants que delimiten l'estructura d'oportunitats i els marcs de referència de la persona al sortir de la presó: la trajectòria passada (familiar, formativa-laboral, delictiva i penitenciària), l'edat a la sortida i el context socioeconòmic i polític en què se situa el procés de transició.

Metodologia

La recerca centra el seu interès en homes condemnats a penes de presó per delictes orientats al benefici econòmic (delictes contra la propietat i de tràfic de drogues) i, més particularment, en l'anàlisi de quatre perfils tipus. Tres dels perfils es caracteritzen per haver iniciat una trajectòria delictiva precoçment (preadolescència o adolescència) amb posterior habitualitat alternada

(c) Los *apoyos sociales* a los cuales la persona tiene acceso a la salida y que le permiten cubrir las necesidades de manera legítima. (Cullen y Wright, 1997)

(d) Las *narrativas* que la persona mantiene al final de la condena, a partir de las cuales se identifica con roles vinculados a la actividad delictiva o a actividades convencionales (dimensión de identidad) y se siente con capacidad de agencia para superar los obstáculos que puedan dificultar el logro de proyectos vitales alejados de la delincuencia (dimensión de autoeficacia) (Maruna, 2001).

Objetivos

El planteamiento teórico parte de que el desistimiento requiere una decisión de la persona relativa a abandonar la actividad delictiva (narrativa de cambio). La investigación quiere identificar estas narrativas y conocer como determinados factores externos contribuyen a su construcción. Estos factores externos comprenden:

(a) Los factores transicionales, relacionados tanto con a la intervención penitenciaria como a los apoyos y vínculos sociales externos.

(b) Los condicionantes que delimitan la estructura de oportunidades y los marcos de referencia de la persona al salir de la cárcel: la trayectoria pasada (familiar, formativa-laboral, delictiva y penitenciaria), la edad a la salida y el contexto socioeconómico y político en cual se sitúa el proceso de transición.

Metodología

La investigación centra su interés en hombres condenados a penas de prisión por delitos orientados al beneficio económico (delitos contra la propiedad y de tráfico de drogas) y, más en particular, en el análisis de cuatro perfiles tipo. Tres de los perfiles se caracterizan por haber iniciado una trayectoria delictiva precoz (preadolescencia o adolescencia) con posterior habitualidad alternada con ingresos

amb ingressos a la presó, i es distingeixen entre ells per l'edat que la persona té al final de la condemna: joves fins a 26 anys, joves entorn dels 30 anys i adults majors de 35 anys consumidors de drogues. El quart perfil analitzat correspon a immigrants majors de 25 anys i té com a característica diferencial amb els anteriors el contacte tardà amb l'activitat delictiva. La mostra en la qual s'ha centrat l'anàlisi no reflecteix tota la diversitat de la població de referència, sinó casos típics que, a l'interior de cada perfil, presenten característiques comunes i que, analitzats comparativament, permeten identificar trets diferencials en els processos cap al desistiment.

S'ha realitzat una anàlisi qualitativa de 40 entrevistes narratives realitzades a interns durant les setmanes prèvies a la finalització de la condemna, en les quals s'aborda la trajectòria vital dels entrevistats, la darrera etapa de presó i les perspectives a la sortida. Les entrevistes analitzades comprenen els quatre perfils considerats i contenen, en cadascun d'ells, narratives de canvi i de persistència.

Resultats i conclusions

L'anàlisi realitzada permet, a més de confrontar les característiques diferencials entre les narratives de canvi i les de persistència en cadascun dels perfils, identificar el procés de construcció d'aquestes narratives considerant l'edat, la trajectòria anterior i la interacció d'aquests factors amb els transicionals.

Pel que fa a l'edat, els resultats confirmen la recerca existent (Shover, 1996) que algunes etapes vitals –transició a la vida adulta i fase intermèdia de l'adulthood– són especialment favorables a una revisió de la vida delictiva anterior. Amb tot, la revisió associada a aquestes etapes sembla donar-se només quan existeixen factors transicionals que afavoreixen el canvi en la persona.

Pel que fa a la trajectòria anterior, s'observa una diversitat de trajectòries –més i menys problemàtiques– tant en les narratives de canvi com de persistència. Amb tot, quan la

en la cárcel, y se distinguen entre ellos por la edad que tiene la persona en el momento de finalizar la condena: jóvenes de hasta 26 años, jóvenes entorno a los 30 años y adultos mayores de 35 años consumidores de drogas. El cuarto perfil analizado corresponde a inmigrantes mayores de 25 años y tiene como característica diferencial con los anteriores el contacto tardío con la actividad delictiva. La muestra en la cual se centra el análisis no refleja toda la diversidad de la población de referencia, sino casos típicos que, en el interior de cada perfil, presentan características comunes y que, analizados comparativamente, permiten identificar rasgos diferenciales en los procesos de desistimiento.

Se ha realizado un análisis cualitativo de 40 entrevistas narratives realizadas a internos durante las semanas previas a la finalización de la condena, en las cuales se aborda la trayectoria vital de los entrevistados, la última etapa de prisión y las expectativas a la salida. Las entrevistas analizadas comprenden los cuatro perfiles considerados y contienen, cada uno de ellos, narratives de cambio y de persistencia.

Resultados y conclusiones

El análisis realizado permite, además de confrontar las características diferenciales entre las narratives de cambio y las de persistencia en cada uno de los perfiles, identificar el proceso de construcción de estas narratives considerando la edad, la trayectoria anterior y la interacción de estos factores con los transicionales.

En relación a la edad, los resultados confirman la investigación existente (Shover, 1996) según la cual algunas etapas vitales –transición a la vida adulta y fase intermedia de la adultez– son especialmente favorables a una revisión de la vida delictiva anterior. Aún así, la revisión asociada a estas etapas parece darse sólo cuando existen factores transicionales que favorecen el cambio en la persona.

En lo que respecta a la trayectoria anterior, se observa una diversidad de trayectorias –más o menos problemáticas– tanto en las narratives de cambio como de persistencia. No obstante,

persona inicia un procés de desistiment, determinats aspectes favorables del passat (experiència laboral, formativa, vivències familiars i de lleure) contribueixen a reforçar-lo.

Respecte als factors transicionals, la recerca ha identificat dos factors que semblen originar la construcció d'una identitat no delictiva i la motivació al canvi. Per una banda, entre els entrevistats més joves sembla molt rellevant la creació de nous vincles sentimentals amb una parella que no accepta l'activitat delictiva i que facilita una ruptura amb l'etapa adolescent, operant com a punt d'inflexió. Per l'altra, en la resta de perfils el factor més explicatiu és l'existència de vincles familiars preexistents (pares i/o parella) que no van servir, en el seu moment, per evitar l'entrada o la continuació de la persona en l'activitat delictiva, però que, a partir de l'empresonament i en interacció amb l'edat, provoquen que la persona experimenti una necessitat de canvi. Aquest canvi és operat per la voluntat de demostrar que és capaç de dur a terme una vida convencional com a retorn per tot el suport, material i emocional, que els familiars li han donat durant aquesta etapa i com a compensació pel patiment que la persona els ha causat.

Amb independència del factor originari de la motivació, el procés de desistiment que es desenvolupa a partir d'aquí sembla ser similar i orientat a reforçar l'autoeficàcia:

- a) participació activa en programes d'intervenció penitenciària.
- b) recuperació d'aspectes de la trajectòria passada favorables al canvi.
- c) ruptura amb l'entorn delictiu (ambients, xarxes, lloc de residència).
- d) contacte amb el mercat de treball (inserció o cerca activa).
- e) acceptació d'altres suports externs rebuts (família, parella, subsidis). En aquest sentit, el que s'extreu de l'anàlisi és que el vincle no és només un factor que explica

cuando la persona inicia un proceso de desistimiento, determinados aspectos favorables el pasado (experiencia laboral, formativa, vivencias familiares y de ocio) contribuyen a reforzarlo.

En los factores transicionales, la investigación ha identificado dos factores que parecen originar la construcción de una identidad no delictiva y la motivación al cambio. Por un lado, entre los entrevistados más jóvenes parece relevante la creación de nuevos vínculos sentimentales con una pareja que no acepte la actividad delictiva y que facilita una ruptura con la etapa adolescente, operando como un punto de inflexión. Por otro lado, en el resto de perfiles el factor más explicativo es la existencia de vínculos familiares pre-existentes (padres i/o pareja) que no sirvieron, en su momento, para evitar la entrada o la continuación de la persona en la actividad delictiva, pero que a partir del encarcelamiento y en interacción con la edad, provocan que la persona experimente una necesidad de cambio, demostrando que es capaz de llevar a cabo una vida convencional como retorno del apoyo material y emocional que los familiares le han dado durante esta etapa y como compensación por el sufrimiento que les ha causado.

Con independencia del factor originario de la motivación, el proceso de desistimiento que se desarrolla a partir de aquí parece ser similar y orientado a reforzar la autoeficacia:

- a) participación activa en programas de intervención penitenciaria.
- b) recuperación de aspectos de la trayectoria pasada favorables al cambio.
- c) ruptura con el entorno delictivo (ambientes, redes, lugar de residencia).
- d) contacto con el mercado laboral (inserción o búsqueda activa).
- e) aceptación de otros apoyos externos recibidos (familia, pareja, subsidios). En este sentido, lo que se extrae del análisis es que el vínculo no es sólo un factor que explica la

la construcció d'identitats convencionals sinó que, a més, acaba mobilitzant i dotant de sentit els altres factors transicionals: els suports externs i la intervenció penitenciària són fonamentals perquè la persona pugui construir una percepció d'autoeficàcia i consolidar el procés de desistiment però, en els casos analitzats, semblen no tenir la rellevància explicativa que tenen els vincles per a iniciar aquest procés.

El matís a aquesta conclusió el trobem en els entrevistats immigrants, en què les narratives de canvi també poden construir-se, en absència de vincles familiars, en base a la inserció laboral. La pròpia naturalesa del projecte migratori (motivació inicial a la cerca de suports orientats a assolir objectius convencionals) explicaria el major valor donat a l'ocupació.

La recerca destaca, finalment, la rellevància dels factors estructurals que intervenen en l'autoeficàcia, i que poden acabar consolidant o truncant els projectes de canvi: la crisi d'ocupació i l'accés a recursos d'inserció; les polítiques d'estrangeria (possibilitat o no de renovar permisos de residència i treball tenint antecedents penals) i el paper de la família com a proveïdora de benestar.

construcción de identidades convencionales sino que, además, acaba movilizando y dotando de sentido a otros factores transicionales; los apoyos externos y la intervención penitenciaria son fundamentales para que la persona pueda construir una percepción de autoeficacia y consolidar su proceso de desistimiento aunque, en los casos analizados, parezcan no tener la relevancia explicativa que tienen los vínculos para iniciar este proceso.

El matiz a esta conclusión lo encontramos en los entrevistados inmigrantes, en los que las narrativas de cambio pueden construirse en ausencia de vínculos familiares, en base a la inserción laboral. La propia naturaleza del proyecto migratorio (motivación inicial a la búsqueda de apoyos orientados a lograr objetivos convencionales) explicaría el mayor valor dado a la ocupación.

Finalmente, la investigación destaca la relevancia de los factores estructurales que interviene en la autoeficacia y que pueden acabar consolidando o truncando los proyectos de cambio: la crisis de ocupación y el acceso a recursos de inserción, las políticas de extranjería (posibilidad o no de renovar permisos de residencia y trabajo teniendo antecedentes penales) y el papel de la familia como proveedora de bienestar.